

ДО ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ СЕРЦЯ У ТВОРАХ Г.С.СКОВОРОДИ, П.Д. ЮРКЕВИЧА ТА В.О. ПІДПАЛОГО

Стаття присвячена визначенню суті філософії серця Г.С. Сковороди та філософсько-антропологічної концепції серця П.Д. Юркевича у його трактаті «Серце та його значення в духовному житті людини, за вченням Слова Божого». Наведено узагальнену характеристику належності філософії серця або до філософії, або до мистецького твору. На прикладах творчої спадщини В.Підпалога обґрунтовано притаманність філософії серця його поезії.

Ключові слова: християнська філософія, особистість, символи сутності особистості, філософія серця, Біблія.

Статья посвящена определению сути философии сердца Г.С. Сковороды и философско-антропологической концепции сердца П.Д. Юркевича «Сердце и его значение в духовной жизни человека по учению Слова Божия». Приведена обобщенная характеристика принадлежности философии сердца либо к философии, либо к произведению искусства. На примерах творческого наследия В.Пидпалога обосновано, что его поэзии свойственна философия сердца.

Ключевые слова: христианская философия, личность, символы сути личности, философия сердца, Библия.

This paper is devoted to definition of the core of G.Scovoroda's «philosophy of the heart» as well as to P.Yurkievich's philosophic conception of the heart in his treatise «The Heart and Its Significance in Spiritual Life of Human under Doctrine of God's Word». General characteristics of belonging «philosophy of the heart» either to philosophy or to the work of art are presented. Upon instances of work heritage of V.Pidpaly it is grounded that philosophy of the heart is inherent in his poetry.

Keywords: Christian philosophy, the personality, symbols of the personality's essence, philosophy of the heart, the Bible.

Г.С. Сковорода розглядає його з позиції християнської філософії, джерелом якої є Святе Письмо. Світ, природа для Г.С. Сковороди «існують завдяки Богові, який виявляє себе в них у ролі закону». Ісус Христос є вилитою Богом «найвищою премудрістю» [3, с.308]. Святе Письмо «есть райская пища и врачевство ... мыслей» для Г.С. Сковороди. Із цих засад він висвітлює філософію серця.

Серце – осереддя всіх вольових сил людини. «Согласие воли есть то единая душа и единое сердце; и что лучше, как дружба с величайшим?» [4, с.178]. Серце «Движется, чтоб безпокоиться», тому «мысли сердечные – они не видны, как будто их нѣт, но от сей искры мятеж и сокрушение, от сего зерна зависит цѣлое жизни нашей древо; ... как сѣешь, так и жнеш» [4, с.191].

Г.С. Сковорода вважав, що прояви духовного життя людини пов'язані з її мозком, але «чистый ум есть то же солнце ... им видим и осязаем в наличности, а примѣчаем и обладаем в сердце» [4, с.150]. Думки письменник-філософ називає «сѣмьям». Вони «есть началом плодов... а совѣт в сердцѣ – голова наших дѣл» [4, с.135].

Вельми часто любомудр звертається до вищих сил. Це – премудрість: «Самое же внутреннѣйшее внутри нашея мысленная бури и центр, и гавань, и мир есть наш. То, о пресладчайшее имя Христос – Бог наш» [4, с.444].

З премудрістю, якщо вона вселилася в сердечні людські нахили, поет-філософ пов'язує непорочність, ширість, чистоту серця. Премудрість вирізняє людей, тоді як найблаженніший Лик Божий, таємно на серці написаний. «Сердце наше дѣлается чистым источником благодѣяній, несказанно душу веселящих; и тогда-то мы бываем истинными по душѣ и по тѣлу человеками» [4, с.118]. Радість серця – «Сердечное веселіе, душевная крѣпость. Сюда направляются всѣх ваших дѣл теченіе ... вот щастія нѣдро! ... Отворяет мислям твоим храм покоя, одѣвает душу твою одеждою веселія, ... утверждает сердце» [4, с.174]. Серце відкриває ще один аспект – злагоду з ближніми на шляху до миротворення. «Найпрекрасніший Лик Божий, який з часом, вкарбувавшись у душі нашій, робить нас людьми, здатними до співдружності, незлобивими, стриманими, великодушними та справедливими» [4, с.117]. Глибоке серце – одна з ознак філософії серця. «Утаенная мыслей наших бездна и глубокое сердце – все одно. Человѣком есть не внѣшняя его плоть, но глубокое сердце или мысль его: она самым точным есть человѣком и главою» [4, с.126].

Серце – джерело як гараздів, так і негараздів. Цим просякнута філософія серця. Це дві натури серця людського – «два сердца: ангелское и сатанское, борющаяся между собою... Егда уже чистое сердце одолело злобную бездну, тогда врата ада сокрушаются... Открывается путь на воскресшую из бездн гору... Покой даст Бог на горѣ сей.. Испіют радость на горѣ сей» [4, с.201]. У такому серці завжди є зерно добродетства.

«От сердца уже все советы ... Благая природа и врода есть благое сердце...». Таке серце сповнене вдячності: «Благодарность – вот вам начало и конец, ... твердь и здравіе сердца» [4, с.307]. Благочесність – «дщерь благодарности... Благодарность есть дщерь духа вѣры» [4, с.113]. Плоди вдячного серця – «радость, веселие и удовольствие; корень же их и древо благолиственное есть тишина сердечная ... дух чистый, тихий ... весна и ведро свѣтлаго смысла» [4, с.307]. Слід додати, що Г.Сковорода зі щастям пов'язує «сродность». «Щаслив, кто сопряг сродную себе частую должность с общей. Сия есть истинная жизнь» [4, с.100].

Вдячне серце є провідником «вдячної волі».

Проте, окрім «вдячної волі» існує «невдячна». Від неї «раждаются от несытия пиявицы зависти, ... наполнившая сердечное н нѣдро неусыпаемым червием, непрерывно денно и ночью души грызущим» [4, с.308]. Це Сковородинівський образ-концепт «серцевих печер».

Філософія серця Г.С. Сковорода пов'язана також із любов'ю. «Задатки чеснот та інші найпрекрасніші властивості, що закликають до любові, – це Божий Дар; їх ніхто не може здобути, вони – ласка Божа» [4, с.406]. «Здоровый корень есть то крѣпкая душа и мирное сердце. Здоровый корень разсыпает по всѣм вѣтвям влагу и оживляет их, а сердце мирное, жизненной влагою напоенное, печатает следы свои по наружностям: «И будет, яко древо, насажденное при исходящий водѣ» [4, с.174].

Розвиткові традицій християнської філософії з питань вивчення серця присвятив багато філософських діалогів геніальний Г.С. Сковорода, до яких часто звертався видатний філософ П.Д. Юркевич. Продовжуючи старозаповітні традиції, філософський геній Памфила Даниловича підійшов до вивчення серця як символу емоційно-інтелектуальної вольової сутності людини. У трактаті з біблійної психології «Серце та його значення в духовному житті людини, за вченням Слова Божого» [5, с.69] філософ представив характерні ознаки діяльності серця як багатофункціональної розгалуженої системи. Богом визначені фізіологічні та психічні функції серця Юркевич розглядає з позицій теоретичної філософії. Основним опертям у нього для вивчення цих складних питань, як і у Г.С. Сковорода, було Святе Письмо. Пафил Данилович наводить низку аргументів з Біблії, потім посилається на авторитет Отців Церкви та переходить до суто філософсько-антропологічної концепції про серце. Визначає його як «осереддя всього тілесного і духовного життя людини, як найсуттєвіший орган, найближче сідалище всіх сил, посилів, рухів, бажань, почувань і думок людини з усіма їхніми напрямками та відтінками» [5, с.69].

Серце – сховище і носій всіх тілесних сил людини; осередок її духовного та душевного життя. Воно є сідалищем усіх пізнавальних дій душі. Розмірковування є пропозиція серця. Достоту воно – осереддя всіх різноманітних душевних почувань. Насамкінець, серце – осереддя морального життя людини, вихідне місце всього доброго і злого в словах, думках, поступках; добра та зла скарбниця людини. Релігійні письменники свідомо визнавали серце осереддям всіх проявів тілесного і духовного життя людини. Безумовний зв'язок духовних проявів людини з її головним мозком вони також вбачали, але все-таки осереддя тих проявів бачили в серці. У біблійних переконаннях серце розглядається як початок або осереддя всіх сил людського тіла.

Наукові факти фізіології стверджують, що «в серці, яке є криницею крові, дві найвизначніші черги нервів. Обидві нервові системи, – це істинне тіло сутностей, що мають душу, – сходяться і просякаються в такій єдності та взаємодії, яких, можливо, не показує жоден інший орган людини. Звідси становиться зрозумілим, чому загальне чуття душі або почування, яке ми маємо у власному духовно-тілесному бутті, дає знати себе в серці, тому що найнепримітніші зміни в цих почуваннях супроводжуються змінами в битті серця» [5, с.80]. А це загальне чуття душі, як нам здається, одне з найважливіших для тлумачення біблійного вчення про серце як осереддя душевного життя» [5, с.81].

Як вказує фізіологія, у головному мозку наявні фізичні умови, від яких залежить діяльність душі. Релігійні письменники указують безпосереднє, морально-духовне, джерело цієї діяльності, нероздільно пов'язане з душевною істотою» [5, с.81].

Філософсько-антропологічна концепція серця.

Наші думки, слова і діяння початково є не образами зовнішнього світу, а породженням нашої сердечної налаштованості. Це – задушевний бік наших думок та поступків. «Задушевне» затруднює вирішення моральних питань про свободу і моральність. Філософія серця полягає також і в тому, що багатозначна для нього заповідь любові не може замінюватись абстрактним та холодним усвідомленням обов'язку. Серце – основа того, що представлення, почування та поступки отримують особливість не узагальненої істоти, а такої, в якій виражена душа окремої людини як індивіда. Поняття глибокого серця також відноситься до його філософії, тому що світ, як система життєвих, наповнених красою, явищ, існує і відкривається, перш за все, для глибокого серця, а вже згодом – для розуміючого все мислення. Серце є дійсним місцем народження глибоких ідей, а свідомість надає тим ідеям ясність та визначеність. Залучена філософія серця також і до пізнання істини. «Якщо істина падає нам на серце, вона стає нашим благом, нашим внутрішнім скарбом» [5, с.85].

Бо тільки за цей скарб, а не за абстрактну думку, людина може вступити в борню з обставинами та людьми. Тому лише серцеві можливі подвиг та самовідданість. Тому серце – діяльна сила, двигун нашого життя.

Оцінюючи людей, хочеться «знати не тільки їхні знання та поняття, але також їхнє сердечне ставлення до них – чи бентежить істина їхнє серце, які їх нахили, що викликає їх симпатії, а чому вони радіють, чи журяться» [5, с.86].

Тому сердечне ставлення людини визначає моральний смисл людської особистості та її поведінки.

Серце – джерело всіх істинно та нелицемірно моральних вчинків людини.

Християнське одкровення про любов – джерело справді моральних вчинків людини – одна з ознак філософії серця, яке любить добро та має потяг до нього. Умова моральної свободи людини – перемога над марнославством та нищими нахилами людей. Правила морального життя можуть надавати приписи розуму. Припис лише відкриває перспективу очікуваних, але не здійснюваних, дій. Моральне законодавство нічого не каже душі про те, як вона повинна діяти, чи може здійснювати ці дії, чи достатньо сил для здійснення цих дій. Не правила та думки про моральність вроджені у нас, а самі нахили та прагнення до неї. Моральна історія людства ґрунтується на «стосунках між світильником і елеєм (головою і серцем). Коли в серці людини висихає елеї любові, світильник гасне: моральні засади та ідеї темніють і нарешті зникають зі свідомості» [5, с.101].

Філософія серця тісно пов'язана з любов'ю до ближнього: потреби ближнього, страждання і нещастя падають на любляче серце таким тягарем, ніби вони стосуються його самого, а не чужого серця.

П.Д. Юркевич пов'язує біблійне вчення про серце з християнськими основами моральності. Тобто, як пов'язуються великі практичні інтереси духу людського та християнського. Окрім того, визначає гармонійні стосунки між знанням та вірою. Це важливо для проблем практичної філософії.

Узагальнені тези вчення П.Д. Юркевича про серце – як символу емоційно-інтелектуальної вольової сутності людини.

Узагальнив ці тези Г.Г. Шпет [5, с.633]. Наведемо їх стисло для практичного застосування.

Первинність, початковість не образів зовнішнього матеріального світу, як породження серцевої діяльності, а загального відчуття, як породження серцевої діяльності. Це заслуговує найглибшої уваги. Безумовно, серце часто є більш надійним керівником наших діянь та душевних порухів, ніж поміркований розрахунок.

Питання серця для філософії – це питання не лише потреби ставити питання «за серцем», але й розв'язувати їх «за серцем». Серце не може бути принципом філософії. Теоретична філософія може віднайти власні принципи серця, але моральне вчення, вибудоване «на серці» може обійтися без теоретичної філософії.

Визнання можливості фактів, що стоять поза загальними законами, мають моральне значення. Але, стоячи поза законом, вони не можуть бути зобов'язаними для розуму. Існування самого факту може дати вказівку на те, в чому криється коріння її розгадки, а не саму розгадку. Це дає можливість визначити справжні двигуни в царині морального. Цим самим П.Д. Юркевич виражав свій протест проти ототожнення раціонального з морально-доброчинним, або, що те ж саме, визнання морального нерозумним.

Якщо серце створює визначення особистості та індивіда, то як же через серце уможливити загальні діяння людства? (Через здійснення ідеї загального щастя та загального добра). Завдяки серцю людина як у своєму пізнанні, так і у власних вчинках розвивається завдяки ідеї (бо знає істину) та завдяки ідеї добра (бо має любляче та жертвне серце).

Важливий ще один аспект філософії серця: про його злагоду з ближнім як умову існування християнської спільноти, що відкриває широке поле для подвигу миротворення.

Насамкінець, ще одна теза. Людина – не злий дух-руйнівник, але і не світлий ангел. «Егоїстичні прагнення не є суттю всіх душевних прагнень: людина все-таки залишається людиною, вона відкриває людство перш за все в собі, у власних уявленнях та невільних, вимушених серцевих порухах, як і в своїй долі, котра занадто «тісно пов'язала її з іншими, з родом» [5, с.71]. У цьому аспекті філософії серця П.Д. Юркевич з повною ясністю та визначеністю признає: рід та людство мають першість стосовно до індивіда. Але філософ просто стверджує цю першість як факт, встановлює, що вона є. На дуже суттєве питання, як це є, як досягає та опановує людина в іншій людині людину, як серце серцю вість подає, – це питання, на жаль, залишається без відповіді.

На запитання «як серце серцю вість подає» дає відповідь творча спадщина Володимира Підпалого. Він творив поезію. Це коли він, ніби наслідуючи самого Творця, вибудовує зі слів власний віртуальний світ. Світ ілюзій, який є реальнішим за дійсність. Через цей світ Володимир Підпалый, як особистість, досягає та опановує світ інших людей. Виливає своє серце в поезію. Цей світ через серце поета серцям іншим вість подає.

Згадка про В.Підпалого кожного разу повертає мене в нашу юність. У пам'яті спливає його геніальний вірш «Мені привиділося: вдома на сливи паморозь лягла...» [2, с.82]. З далекого дитинства виринає золота осінь. «На долоні рівноваги» – десь після Другої Пречистої в садках біля хат стоять вже роздягнені нахабним вітром поважні дерева. Серед них – сливи-угорки. На них за кожен гілочку вчепилися густо-густо темно-сині сливи. Покриті сизим нальотом, вони звисають вниз – округло-продовгуваті. Ранками, після перших заморозків сонечко осявало все навкруги, зичило всім «Доброго ранку!» – та посилало золоте

проміннячко. На сливах – паморозь. У перших променях сонця, ніби в казковому сріблястому вбранні виграють сливи. Ніби казкові ліхтарики. Це триває доти, допоки вранішнє повітря всотує сріблясту паморозь. Ось так поет Підпалий своїм серцем осягнув цей дар Божий та передав моєму серцеві вісточку з мого дитинства.

Здрагається, певно, серце кожного з дітей війни, коли читає рядки: «Дитинство в дитинстві вкрала війна у мого покоління ... Втопила в калюжах крові підпором чужих чобіт». Багато з нас бачили, як щодня вертали з поля наші матері. Сивіли їхні коси від горя, любові і доброти. Але тільки поет В.Підпалий написав про свою матір: «Бачив, як із поля вертала,/ Запліталась нога за ногу,/ Батогами звисали руки/ І щораз – більше погляд згасав...». Своім люблячим серцем сина поет виклав на папері свій біль про материнську вдовину долю.

А в наших серцях він щоразу відлунює: це ніби про кожну з наших матерів-вдів написав Володимир. Перед очима – поетичний лик наших матерів, люблячих нас, – мадонн з любов'ю та тугою на очах.

Кров'ю серце обливається, коли В.Підпалий пише про вдовину долю своєї матері: «З скрині вийме спідницю в три пілки/ І сорочку вишивану в хрестик/ І червоне намисто добре/ ... і полтавську яскраву окрайку – / На вузькім пояску метеликів рій». Пильно дивиться мати, мов пригадує довоєнне щасливе сімейне життя. Життя, яке так жорстко переорала горем віна, лишила її вдовою. «Потім знову іде до скрині, / І ховає все ... У куточку/ Сяде тихо, руки складе/ На коліна хрестом...». Поет прохає свою донечку тугіше пов'язати себе окрайкою. «Може/ Ти затанцюєш, / Доню?...». Бо ніколи він свою матір в танку не бачив.

Не може не схвилювати кожного з нас, українців, заклик-звернення поета до рідної мови : «ти – / Як мати в рідній хаті, / Як джерело із глибини, / В голодні дні, / У дні багаті, / І на вогні, / І при багатті, / Ти – від колиски до труни !.. ».

Глибоко пронизують душу та серце кожної людини «Чотири стіни – наче гавань людині / По праці: утома нехай помине. / Чотири стіни – то колиска дитині, / В котрій колисали тебе і мене» [2, с.153].

А чого вартує афоризм поета: «Неважка ти для верховних, шапко Мономаха...» [2, с.130]. Ніби сталевим лезом крає душу поетове:

Візьміть мене ліси, – а місця досить, –
Не вріжу гілку, не зламаю кущ.
Гарячим листям спалахну під осінь,
Вдихну в людей замрію диких пущ.
Візьміть мене, країв дитячий обрій,
Казок далеких крила голубі,
Бо все, що в серці виплекав я доброго,
Належить вам. А зле – я взяв собі.

Незрима для зовнішнього світу сутність душі поета, призначеного для розвитку не лише в часі, але і в вічності, визначалась в час написання цих рядків та поеми «Змагання Григорія Сковороди» не лише враженнями від навколишнього світу. В.Підпалий на цей час був у тому душевному стані, що зумовлювався важким, смертельним недугом. А він писав. Майже до останнього дня. Зберігся автограф останнього вірша поета «До зозулі»: «Для мене теж, що спогадати є – / Земля, це ще моя, мої на ній криниці / І сонце, що над нею, ще мое!..» [2, с.8].

Ще п'ять днів потім Володимир Підпалий бачив рідну землю, сонце, небо, дітей, дружину, друзів.

Коли «тьмою тьменною сунули слова, а між ними слова нема», поет нанизував їх, як дорогоцінне каміння, в рядки. Своєрідними ланцюжками нанизаних слів відкривав багатогранний світ явищ, картин, спогадів.

Створював настрої, доносив до серця кожного читача свій, паралельний до реалій, світ. Філософською думкою наповнював змістом свідомість та буянням тонко опоетизованих емоцій глибоко вражав душу читача. У цьому криється філософія серця творчої спадщини поета. Він власним серцем розмовляв з серцями читачів.

«Мистецтво завжди містить у собі момент символіки у співвідношенні знаку і значення в художньому образі. Цей символізм набуває універсального значення» [4, с.26].

У мистецьких творах В.Підпалого центр ваги знаходиться на художньому образі. Критерієм художності його поезій є конкретність та емоційність внутрішньої форми. «На поетичному рядку Підпалого помітні відсвети української класичної спадщини, яка своїм корінням сягає в неміліючі глибини народної мудрості, бо зачіпає вона все живе, болуче, близьке, чуттєве, що переходить через людське серце» [2, с.6].

У Г.Сковороди наголос робиться на значенні образу. «Філософія його стає здебільшого розробкою принципів моралістичного витлумачення образів світу, даного у відчуттях, та світу, створеного фантазією...». Специфіка мислення Г.Сковороди значною мірою перебувала в залежності не лише від змісту, але й від форми і стилю, обраних ними» [4, с.26]. Отже, і поезія, і прозові твори Г.Сковороди ставляться на службу філософії; сам автор лірико-філософських та філософсько-моралістичних творів постає як поет-філософ. Він – письменник бароко. Розвивав трагічні суперечності життя і смерті, добра і зла.

У ставленні до світу Г.Сковорода не стільки аналізував соціум, скільки осмислював гуманістичну сутність суперечностей людини і світу, двонатурності самої людини.

Філософський геній П.Д. Юркевича глибоко аналізував, як філософ, філософські категорії – ідею, серце, розум за вчення Платона та досвід за вченням І.Канта тощо.

У Володимира Підпалого «очі світилися совістю і добротою. Совістю й приязною для життя, думкою світиться і його Слово. Не виклик життю, а вникання в нього. Це не поезія, а доля. Це сквородинське, чого так бракує нам сьогодні, в нашій суєтній засмиканості й чванькуватому суемудрії» (Іван Дзюба – академік).

Тому, певно, можна ствердити думку професора П.Іванишина, що Володимир Підпалый, як талановитий поет, гідно займає місце між геніальним поетом-філософом та геніальним філософом П.Д. Юркевичем у питанні філософії серця.

Список використаних джерел

1. Підпалый В. О. Береги землі: Із спадщини поета (вірші, поеми, переклади, проза) / В. О. Підпалый; [передм. П.Засенка; підгот. текстів та упоряд. Н. А. Підпалої]. – К. :Рад. письменник, 1986. – 166 с.
2. Підпалый В. О. Сковородинські думи: Поезії / В. О. Підпалый; [упорд Н.А.Підпалої]. – К. : Веселка, 2002. – 47 с.
3. Релігієзнавчий словник / [за ред. А.Колодного і Б.Любовика]. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 393 с.
4. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів у двох томах / Г. С. Сковорода; [редкол.: В. І. Шинкарук та ін.]. – К. : Наукова думка, 1973. – Т.1. – 532 с.
5. Юркевич П. Д. Философские произведения / П. Д. Юркевич; сост. и подг. А. И. Абрамова и И. В. Борисовой. – М. : Правда, 1990. – 672 с.

Стаття надійшла до редакції 3 лютого 2011 року